

Ympäristötrauma – vesivoiman muuttaman jokiympäristön vaikutukset koettuun hyvinvointiin

Outi Autti

Abstrakti

Tarkastelen artikkelissani, miten etenkin äkilliset muutokset elinympäristössä voivat uhata hyvinvointia ja aiheuttaa pitkäkestoista oireilua, jota kutsun *ympäristötraumaksi*. Ympäristötrauman laukaisee fyysistä ympäristöä muuttava tapahtuma, joka loukkaa henkilökohtaista paikkasuhdetta, ja laajenee herkästi muillekin elämän osa-alueille. Tutkin ympäristötrauman ilmenemistä ja sen piirteitä Kemijoen ja Iijoen varrella keräämäni haastatteluaineiston avulla. Haastattelemi ihmiset ovat kokeneet vesivoimarakentamisen seurauksena dramaattisia muutoksia fyysisessä, kulttuurisessa ja sosiaalisessa ympäristössään. Tutkin sitä, miten kertojat ovat kokeneet ympäristönsä muutokset, miten niihin on suhtauduttu perheissä ja yhteisöissä sekä sitä, millaisia hyvinvointivaikutuksia ympäristömuutoksilla on koettu olevan. Tutkimus tuo uutta tietoa ympäristön merkityksestä ihmisen elämään ja kokemuksiin. Haastatellut pitivät jokien muutosta sodan tuhojen kaltaisena. Jokien patoaminen horjutti asukkaiden hyvinvointia aiheuttaen pitkään jatkunutta masennusta, unettomuutta ja ahdistusta. Aineistoni osoittaa, että ympäristötraumaa leimaa katkonaisuus, hiljaisuus ja viive. Se voi siirtyä eteenpäin seuraavalle sukupolvelle ja yhteisön jäsenten välillä sosiaalisesti välitetyssä prosessissa. Rakennetuilla jokialueilla ympäristötrauma on ollut patoutunutta, ja vasta viime vuosina sille on löytynyt tilaa ja ymmärrystä yhteiskunnallisessa keskustelussa.

ASIASANAT: Iijoki, Kemijoki, kulttuurinen trauma, vesivoima, ympäristömuutos, ympäristösuru, ympäristötrauma

Johdanto

Pentti Linkola ei voinut enää mennä metsään. Hän oli tutkimuksiaan varten sijoittanut pöllöpönttöjä hyviin metsiin, mutta 1970-luvulla metsät alkoivat hävitä pönttöpolun varrelta. Pönttöputakin oli kaadettu.

Hakkuualue näkyi jo kauas, ja Pentti masentui niin, ettei menty aina edes pesäpöntölle asti – hän ei pystynyt. Hän muuttui hetkessä täydellisesti. Hän ei puhunut mitään tai jos sanoi jotain, hänen äänensä värisi kuin hän olisi tehnyt itkua. Oli vain koottava itsensä, mutta kun mentiin vähän matkaa, edessä oli sama näky. (Kylänpää 2017, 222–223.)

Riitta Kylänpään Finlandia-palkitussa Linkola-elämäkerrassa on useita kohtia, joissa kuvataan Linkolan surua, järkytystä ja masennusta hakuaukioilla. ”Hämeen metsissä häntä enää vain itketti. Metsissä kulkiessaan Linkola tunsi pakahduttavaa tuskaa nähdessään hävityksen määrän. Hän odotti talvea ja lunta, joka peittäisi alleen metsien raiskaajien jäljet.” Linkolan vaimo ja tyttäret muistelivat, että ”Pentti suri hirveästi, jos linnuille oli sattunut jotakin [...] tai jos hän oli kuullut, että joku isäntä oli kaatanut oikein hienoja puita. Pentti otti tuhon raskaasti ja purki sitä meihin. Joskus isä vain istui paikoilleen kivettyneenä ja kyyneleet valuivat pitkin hänen poskiaan”. (Kylänpää 2017, 198, 221.) Tulkitsen, että metsien alistaminen tehotalouteen ja julmat avohakkuut aiheuttivat Linkolalle syvän ja pitkäkestoisen *ympäristötrauman* (ks. Autti 2022).

Trauman käsitteeseen minut johdatti Linkolan konkretisoiman esimerkin lisäksi haastatteluaineisto, jossa kuvataan tunneperäisiä vaurioita, jotka liittyvät turvallisuutta ja hyvinvointia uhkaaviin muutostilanteisiin. Tässä artikkelissa tarkastelen ympäristön muutokseen liittyvää pitkäkestoista oireilua, jonka yhdistän ihmisen ja ympäristön väliseen suhteeseen ja paikkakiintymykseen. Tutkin ympäristötrauman ilmenemistä Pohjois-Suomen jokien voimalaitosrakentamisen kontekstissa aineiston avulla, joka koostuu Kemijoen ja Iijoen varrella tekemistäni laadullisista haastatteluista.

Traumatutkimusta on perinteisesti tehty lääketieteen ja psykologian alalla, mutta se on viime vuosikymmeninä laajentunut muillekin tieteenaloille. Enimmäkseen on tutkittu ensimmäisen maailmansodan aiheuttamia traumoja ja traumaperäisiä stressireaktioita (esim. Leese 2014; Wessely 2006). Uudemmassa tutkimuksessa on kiinnostuttu toisen maailmansodan ja holokaustin sekä esimerkiksi Vietnamin sodan traumavaikutuksista (esim. Desai ym. 2019; Leese &

Crouthamel 2016). Rintamasotilaiden lisäksi on alettu tutkia myös siviilien kokemuksia, kuten lähimmäisten menettämistä ja kärsimystä, sodan kauhujen todistamista, pakkosiirtoja ja kaikkien näiden uhkaa. Näkemys trauman yksilöllisestä kokemisesta ja käsittelystä on kuitenkin jättänyt sen merkityksen yhteiskunnallisesti vähäiseksi (Brison 1997). Vasta vähitellen on tunnustettu tarve ymmärtää traumakokemuksia ja niiden siirtymistä sosiaalisten, kulttuuristen ja rakenteellisten vaikutusten kehikossa. Yhteiskuntatieteellisen traumatutkimuksen edelläkävijöitä ovat Jeffrey Alexander (2004) ja Ron Eyerman (2013), joiden kirjoituksia kollektiivisesta ja kulttuurisesta traumasta on hyödynnetty myös muilla tieteenaloilla. Traumatutkimus onkin nouseva tutkimuksen ala erityisesti yhteiskuntatieteellisessä ympäristötutkimuksessa. Viimeaikaisessa ilmastonmuutokseen liittyvässä tutkimuksessa on huomattu, että on tärkeää selvittää ympäristömuutosten sosiaalisia ulottuvuuksia sekä yhteiskunnallisia seurauksia. Tutkimuksessa onkin alettu perehtyä myös yksilöiden ja yhteisöjen arvoihin ja kokemuksiin. (esim. Adger ym. 2013; Pain 2021; Pihkala 2020.)

Tarvitsemme uusia käsitteitä, jotta voisimme tunnistaa ja ymmärtää miten eri syistä johtuva ympäristöjen menetys ja monimuotoisuuden kapeneminen liittyvät pitkäkestoiseen suruun ja ahdistukseen. Samoin on tärkeää tarkastella, miten ne voivat vaikuttaa ihmisten hyvinvointiin jopa sukupolvien ajan. Linkolan kokema suru tarjoaa yksittäisenä kokemuksenakin konkreettisen esimerkin, jonka kautta tutkija voi kartoittaa yksilöllisen ympäristötrauman ja yleisemmän kulttuurisen trauman suhdetta sekä suhteuttaa yksilön kokemuksia sosiaaliseen ja kulttuuriseen kontekstiin. Yksilöllisten kokemusten jakaminen voi laajeta esimerkiksi aktivismin liikkeelle panevaksi voimaksi.

Oletan, että sotaperäisten traumojen kaltaisia oireiluja voi löytyä aktiivisina prosesseina myös

muualta. Esimerkiksi luonnonresurssien hyödyntämishankkeet ja niiden ympäristövaikutukset voivat aktivoida traumaprosesseja, jotka ilmenevät samankaltaisina kuin sotaan liittyvät traumat. Kemijoen patoaminen oli yksi Euroopan suurimmista vesivoimahankkeista. Lapin sodan (1944–1945) aikana jokisuulla tuhotun sillan uudelleenrakennuksella vuonna 1948 oli laajat vaikutukset, sillä silta- töihin sisällytettiin pato ja Isohaaran voimalaitos. Iijoen valjastaminen alkoi Pahlakosken voimalaitoksen rakentamisella vuonna 1959, ja vuonna 1971 valmistui viimeinen viidestä voimalaitoksesta. Patoaminen aiheutti molemmilla jokialueilla vakavia ympäristömuutoksia, jotka vaikuttivat nopeasti paikalliskulttuureihin. Historiallisten tapahtumien tutkiminen mahdollistaa ympäristötrauman tarkastelun jo toteutuneena, kokonaisempana prosessina. Se voi edesauttaa nykyisten ja tulevien prosessien tutkimista – esimerkiksi ilmastonmuutoksesta johtuvan ympäristötrauman tutkiminen on hankalaa, sillä sen aiheuttama uhka on vielä ajankohtainen ja tapahtumasarjana keskeneräinen. Ann Kaplan (2016) kirjoittaa ilmastonmuutoksesta ja puhuu ilmastotrauman ja *pretrauman* abstraktiudesta, koska ilmastomuutoksen seurauksia ei vielä täysin tunneta.

Haastattelemiini ihmiset ovat jokivarsien asukkaita, jotka ovat kokeneet vesivoimarakentamisen seurauksena dramaattisia muutoksia fyysisessä, kulttuurisessa ja sosiaalisessa ympäristössään. Kertojia yhdistää vahva paikkasuhde jokiympäristöön, ja useimpien suvut ovat asuneet alueella jo sukupolvien ajan. Analysoin ympäristötuhoja ja muutosten vaikutuksia ympäristötrauman lähteinä. Tarkastelen ympäristövahinkojen välittömien, yksilöllisten kokemusten lisäksi myös pitkäaikaisia vaikutuksia, kulttuurisia merkityksiä ja traumasta selviämistä. Tutkimuskysymykseni tarkentuvat ympäristömuutoksen aiheuttamiin välittömiin seurauksiin ja niihin suhtautumiseen, muutosten hyvinvointivaikutuksiin sekä ylisukupolvisen taakkasiirtymään.

Ympäristötrauman piirteitä

Teoreettinen lähtökohtani on Jeffrey Alexanderin (2004; ks. myös Ron Eyerman 2013) kulttuurisen trauman käsite. Kulttuurinen trauma viittaa yhteisön kokemaan ikävään tapahtumaan, joka jättää pysyviä muistijälkiä ryhmätietoisuuteen ja muuttaa yhteisön nykyisten ja tulevien jäsenten identiteettejä peruuttamattomasti. Kulttuurinen trauma on tiiviisti yhteydessä kollektiivisiin muistoihin ja sosiaalisiin prosesseihin, ja sen aiheuttaneesta tapahtumasta on olemassa historiallista dokumentaatiota. Trauman aiheuttava tapahtuma uhkaa ryhmän olemassaoloa. Aiemmassa tutkimuksessani tulkitsin jokien rakentamisen aiheuttaneen kulttuurisen trauman (Autti 2013). Käsite jää kuitenkin liian kapeaksi, jotta sen avulla voitaisiin analysoida ympäristön muutokseen liittyvän oireilun hienosyistä ilmenemistä. Siksi olen kehittänyt käsitettä ympäristötrauman muotoon pysytellen yhteiskuntatieteellisen traumatutkimuksen kentässä ja trauman psykologisessa määritelmässä (ks. Autti 2022).

Traumalla viitataan psyykkiseen traumaan, jonka aiheuttaa jokin vaikeaa stressiä aikaan saava järkyttävä tapahtuma. Menetyt, suru ja kärsimys liittyvät läheisesti traumaan. Jotta jokin tapahtuma voidaan määritellä ympäristötrauman lähteeksi, sen täytyy muuttaa tai uhata fyysisistä ympäristöstä ja vaikuttaa negatiivisesti ihmisten elämään. Perusta fyysisessä ympäristössä, joko luonnonympäristössä tai kulttuurisessa, erottaa ympäristötrauman esimerkiksi sotaperäisistä traumoista. Ympäristöä muuttava traumatisoiva tapahtuma voi olla luonnonkatastrofi, kuten maanvyörymä tai tulva, tai ihmisen aiheuttama ympäristötuho, esimerkiksi sota, ympäristön tahallinen pilaaminen tai maisemaa muuttava kaivosahanke. Keskeistä on, että jokin ei-toivottu tapahtuma aiheuttaa voimakkaita reaktioita horjuttaen yksilön yhteyttä ympäristöönsä tai johonkin sen merkitykselliseen osaan. Se uhkaa turvallisuudentunnetta ja arvomaailmaa sekä aiheuttaa menetyksiä, joista

seuraa joskus pitkäänkin jatkuvaa surua ja kärsimystä. Tällöin voidaan puhua posttraumaattisen stressihäiriön kaltaisesta pitkittyneestä tai viivästyneestä oireilusta. Ympäristötrauma voi aktivoitua myös ympäristökatastrofin tai ekologisen tuhon uhasta. Joskus uhkakin voi olla pitkäkestoinen: esimerkiksi Iijoen mahdollinen lisärakentaminen on aiheuttanut stressiä alueen asukkaille jo vuosikymmeniä, koska aihe nousee aina uudelleen julkiseen keskusteluun.

Nopeat ja laajat muutokset ympäristössä voivat ravistaa identiteetin kulmakiviä ja aiheuttaa emotionaalista epätasapainoa ja kriisejä. Ympäristöltä toivotaan vakautta, ja sen eri piirteisiin muodostetaan tunnepitoisia kiintymyssuhteita. Ihmisen identiteettiin liittyvät läheisesti koti- ja kasvuympäristö. Tärkeitä ovat paikat, joissa olemme kasvaneet, joissa asumme tai joihin olemme kiintyneet. (Feld & Basso 1996; Tuan 1974.) Ympäristöllä on yksilön identiteetille tärkeitä ulottuvuuksia: se sisältää esimerkiksi sosiaalisen ympäristön, toimeentulon näkökulman, alueen historian ja paikalliskulttuurin sekä estetiikan.

Ympäristömuutos voi vaikuttaa ihmisiin suoraan ja välillisesti. Traumatisoivan tapahtuman vaikutukset laajenevat herkästi eri elämäniloille ja vaikuttavat paitsi psykologisesti, myös sosiaalisesti ja kulttuurisesti. Suorat traumavaikutukset koskevat muutokset henkilökohtaisesti kokeneita ihmisiä, niiden seurauksista kärsiviä ja muita tapahtuman todistajia. Välilliset vaikutukset voivat liittyä toimeentuloon, sosiaalisiin suhteisiin tai paikalliskulttuurin köyhtymiseen ulottuen ihmisiin, jotka eivät henkilökohtaisesti ole kokeneet muutosta, mutta jotka ovat esimerkiksi todistaneet läheisensä ympäristötraumaa. Jos ympäristönmuutos vahingoittaa toimeentulon lähteitä, seuraukset voivat olla laaja-alaisia ja pitkäkestoisia vaikuttaen myös tuleviin sukupolviin. Pitkäaikaisten vaikutusten ja sosiaalisten prosessien kautta ympäristötraumalla onkin ylisukupolvinen

ulottuvuus. Clark kumppaneineen (2014) toteaa, että biologisen monimuotoisuuden kapeneminen vaikuttaa hyvinvointiin suoraan, esimerkiksi tautien helpomman leviämisen kautta, mutta myös epäsuorasti, kulttuurisia reittejä pitkin. Kulttuuristen reittien kautta monimuotoisuuden menetys pienentää toimintamahdollisuuksia ja hankaloittaa kulttuuristen arvojen paikantumista muuttuneessa ympäristössä. Kemijoen ja Iijoen patoaminen esimerkiksi tuhosi nopeasti rikkaan lohikulttuurin. Tällaiset muutokset erityisesti äkillisesti tapahtuvina heikentävät ihmisten hyvinvointia ja vaikuttavat negatiivisesti terveyteen.

Muutoksen lähtökohdilla on merkitystä traumakokemukselle ja sen käsittelylle. Luonnonkatastrofista, esimerkiksi maanvyörymästä selviytyminen herättää todennäköisemmin yhteisöllisyyden tunteita, ja korjaustoista kannetaan myös kollektiivista vastuuta. Ympäristöristiriidat puolestaan sisältävät vallan ja oikeudenmukaisuuden kysymyksiä (esim. Autti 2013). Luonnonvaroja hyödyntävät ja samalla ympäristöä vahingoittavat hankkeet tuovat hyötyä monille, mutta vahingoittavat toisia, usein paikallista väestöä. Usein ympäristömuutokset ovat kuitenkin monimutkaisia hybridejä, eikä luonnollisen ja ihmisen aiheuttaman alkuperän erittely aina ole helppoa.

Trauman synnyttävä muutos voi vaihdella pienen, mutta henkilökohtaisesti tärkeän tekijän menetyksestä laajamittaiseen ympäristökatastrofiin. Jollekin muutos voi olla syvä järkytys, vaikka toinen ei edes huomaa sitä. Hauraimmillaan ympäristötrauma on ilmaisua vaille jäävä yksilöllinen kokemus. Ympäristötrauma eroaa täten kulttuurisen trauman määritelmästä: joskus tapahtumasta ei jää historiallisia todisteita eikä siitä rakennu yhtenäisiä kertomuksia. Ympäristötrauman syntyyn voi riittää yksi henkilökohtainen, ei-toivottu ympäristöön liittyvä kokemus, esimerkiksi vanhan pihapuun kaataminen. Laajamittaisista ympäristökatastrofeista

esimerkkejä ovat pohjoisten lohijokien valjastaminen sähköntuotantoon, kaivosteollisuuden aiheuttamat mittavat ympäristövahingot tai ilmastomuutoksen seuraukset.

Tapahtuman luonne vaikuttaa siihen, miten kuormittavana se koetaan. Kokemus muutoksesta voi vaihdella ihmisten ja ryhmien välillä riippuen esimerkiksi muutoksen laajuudesta, ihmisten henkilöhistorioista, arvomaailmoista ja aikomuksista. Merkitystä on myös sillä, onko kokemus trauman uhrin, sen aiheuttajan vai trauman todistajan (Leese 2022). Aineistostani löytyvät kaikki nämä positiot, mutta eri roolit voivat myös limittyä. Ympäristötraumasta voi kehittyä kulttuurinen trauma, jos se laajenee koskemaan isompaa joukkoa, joka jakaa menetyksen tai sen uhkan seurauksineen.

Ihmisen ja ympäristön monisäikeinen suhde

Ympäristötrauma voi uhata yksilön tai yhteisön olemassaoloa ja identiteettiä. Se voi vaurioittaa ihmisen paikkasuhtetta ja hyvinvointia. Paikalla viitataan elin- ja toimintaympäristöön, johon paikan koordinaattien ja fyysisten ominaisuuksien lisäksi sisältyy sosiaalisia, kulttuurisia, taloudellisia, poliittisia ja historiallisia piirteitä. Aineistossani fyysinen ympäristö määrittää elämää esimerkiksi toimeentulon ja liikkumisen suhteen. Kulttuuriympäristö heijasti kulttuurivaihteita ja muutoksia ihmisen ja luonnon välisessä vuorovaikutuksessa. Sosiaalinen ympäristö perustui sukupolvien ketjuihin, paikallishistorioihin ja jatkuvuuteen, jotka vaikuttivat voimakkaasti haastateltavien käsityksiin itsestään ja kuulumisen tunteestaan. Paikkasuhteen merkittäviä rakennusosia ovat myös ympäristön esteetiikka ja henkiset arvot sekä alueen ja sen ihmisten tulevaisuus. Tämän moniulotteisuuden takia käytän paikkasuhteen lisäksi käsitettä *ympäristösuhde*, koska paikka sanana viittaa johonkin rajatumpaan. Paikat vaikuttavat toimintaamme, annamme

paikoille merkityksiä ja rakennamme niihin tunteita. (Brown & Perkins 1992; Malpas 1999; Relph 1976.) John Agnew (2005) on esittänyt kolme näkökulmaa paikkaan: fyysinen sijainti, aktiviteetit paikassa ja paikkatunne, *sense of place*. Paikkatunne rakentuu kehollisesti aistien kautta, ja sitä muokkaavat näkymät, äänet ja tuoksut, jotka liittyvät paikalliseen toimintaan. Paikan avulla määrittelimme, keitä olemme. Paikalle annettu merkityksestä voi tulla keskeinen osa ihmisen identiteettiä, ja vahvimmat kokemukset liittyvätkin usein paikkoihin, joissa ihminen on viettänyt lapsuutensa. (Malpas 1999, 9.) Perhehistorioilla oli suuri merkitys myös tämän artikkelin aineistossa; haastatellut saattoivat laskea kotipaikkaan asuneet sukupolvet ja todeta lopuksi kuuluvansa kyseiseen paikkaan. Scannell ja Gifford (2010) toteavat, että henkilökohtaiset muistot ja kokemukset muodostavat paikkakiintymyksen (*place attachment*) perustan. Paikkakiintymys voidaan jakaa sosiaaliseen ja fyysiseen paikkasidokseen. Ihmiset kiintyvät paikkojen fyysisiin ominaisuuksiin, jotka tukevat henkilökohtaisia tavoitteita, mutta myös paikkoihin, jotka tukevat sosiaalisia suhteita ja ryhmäidentiteettiä. Ryhmätasolla suhde paikkaan rakentuu yhteisesti jaetuista merkityksistä. Jaettujen tapahtumien, arvojen ja symbolien merkitykset välitetään seuraaville sukupolville.

Emotionaalisen kiintymyksen kohteena paikka on muutakin kuin pelkkä resurssi. Esteettinen ympäristö koostuu paljolti visuaalisesta maisemasta, mutta se on myös moniaistinen. Haastatteluissoni korostettiin jokialueen äänimaisemaa, koskien raikkaita tuoksujia ja luonnonympäristön monimuotoisuutta. Ympäristöön liittyi symbolisia ja emotionaalisia merkityksiä, muistoja, hiljaisuutta, puhtautta ja avointa tilaa. Tällainen ympäristö lievensi stressiä ja tarjosi henkisiä kokemuksia.

Näkemykset paikasta, sen käyttötavoista ja sen identiteetistä voivat vaihdella huomattavasti yhteisön jäsenten kesken (Massey 1995). Paik-

kasuhde sisältää myös arvomaailman ja vaikuttaa siihen, miten eri tavoin sama paikka tai sen muutos voidaan kokea. Ympäristövahinkoja ja niistä aiheutuneita traumoja täytyykin tarkastella kontekstissaan. On huomioitava myös se, miten ihmisen ja luonnon välinen suhde ymmärretään niin yhteiskunnassa kuin empiirisen aineiston tasolla: etsitäänkö luonnon suhteen tasapainoa, voiko luontoa käyttää loputtomiin, vai nähdäänkö luonto ihmistä vahvempana.

Brown ja Perkins (1992) katsovat paikkakiintymyksen edistävän vakautta ja pitkäaikaisia siteitä ihmisten, heidän kotiensa ja paikallisyhteisöjen välillä. Ihmisen ja ympäristön monimutkaista suhdetta pidetään helposti itsestäänselvyytenä, ja ympäristön merkitys hyvinvoinnille huomataan vasta muutoksen tai sen uhkan myötä. Ympäristötrauman käsite kytkeytyy paikkakiintymykseen, joka osaltaan vaikuttaa terveyteen ja hyvinvointiin. Monet tutkimukset osoittavat, miten ympäristön monimuotoisuus tukee hyvinvointia, ja miten jatkuvan talouskasvun tavoitteet ja luonnonvarojen intensiivinen käyttö sitä uhkaavat (ks. esim. Eder 1990; Honkasalo 2014; Kipp ym. 2019). Paikallinenkin muutos voi aiheuttaa laajoja seurauksia eri elämäniloille ja uhata yksilön terveyttä ja yhteyttä ympäristöön.

Haastatteluaineisto ja sen analyysi

Analyysini perustuu 82 henkilön haastattelu-materiaaliin, jonka kokosin kolmessa eri tutkimushankkeessa vuosina 2009–2018 Kemijoen ja Iijoen alueilla. Ensimmäinen hanke liittyi väitöskirjatyöhöni, jonka aiheena oli Kemijoen patoamisen vaikutukset paikallisiin asukkaisiin (Autti 2013). Toinen oli ennallistamishanke *Vaelluskalat palaavat Iijokeen*, ja kolmas aineistonkeruu liittyi Lapin sotaa ja jälleenrakennusaikaa muistavien kokemuksia kartoittavaan tutkimukseen (Autti & Intonen 2022). Haastattelutapa oli lähinnä avointa haastattelua, mutta siinä oli myös teemahaastat-

telun piirteitä (esim. Brinkmann & Kvale 2018). Suurin osa oli yksilöhaastatteluja, mutta välillä mukana oli haastattelun naapuri, puoliso tai aikuinen lapsi. Joskus haastattelun päätteeksi tehtiin kävelyretki, jolloin haastateltu esitteli elinpiiriään ja kertoi siinä tapahtuneista muutoksista (kävelyhaastattelusta Bamberg 2017). Haastatelluista 31 oli naisia, 51 miehiä. Vanhimmat haastatellut olivat syntyneet 1920-luvulla, nuorimmat 1960-luvulla. Haastattelut nauhoitettiin ja litteroitiin.

Laadullisen sisällönanalyysin (Tuomi & Sarajärvi 2018) avulla etsin kolmesta haastattelujoukosta kuvauksia ihmisen ja ympäristön välisestä suhteesta ja ympäristössä tapahtuneista muutoksista. Poimin kuvauksia siitä, miten muutokset oli koettu, miten niihin oli suhtauduttu perheissä ja yhteisöissä, ja millaisia hyvinvointivaikutuksia muutoksilla koettiin olleen. Analysoin aineistopoisuudet suhteessa tutkimustehtävään ja tutkimuskysymyksiin. Aineisto sisälsi erilaisia kokemuksia ja positioita suhteessa ympäristön muutokseen: suurin osa haastatelluista oli kokenut henkilökohtaisia menetyksiä, ja osa oli osallistunut aktiivisesti muutoksen aiheuttamiseen. Nuoremmat heistä olivat todistaneet muutoksen vaikutuksia lähimpiirissään. Nämä eri positiot saattoivat myös limittyä: esimerkiksi jokien rakentamiseen osallistuneet paikalliset asukkaat menettivät lohen samoin kuin muutkin. Joen patoaminen oli joillekin positiivinen, elintasoja kohottanut ja työtä tuonut asia, toisille puolestaan ikävä ja yhä kipeä tapahtuma. Jotkut kiersivät aiheita, mutta toiset kertoivat muutoksesta avoimesti, tunteikkaasti, jopa itkien. Joskus haastatellun suhde omaan ympäristöönsä oli katkennut niin, ettei hän kokenut olevansa asiantuntija sen suhteen. Tutkimuksen teeman kannalta nämä haastatellut olivat yhtä merkittäviä kuin avoimesti ilmaistu ympäristötrauma.

Haastattelujen ilmapiiri oli usein hyvin intensiivinen, koska haastatellut pitivät aiheita tärkeinä.

Monille oli merkittävää, että he pääsivät tutkimuksen kautta kertomaan tähän asti kuulematta jääneitä kokemuksia. Omasta elinympäristöstä ja sen historiasta puhuttiin mielellään. Näistä aiheista oli myös helppo aloittaa keskustelu. Avoimen haastattelun metodi sopi tutkimustehtävään: sen keskustelunomaisuus toi tutkijan persoonan paremmin haastattelutilanteeseen, ja vastavuoroisuus herätti luottamusta. Merkitystä oli myös sillä, että olen itse kotoisin Kemijokivarresta, ja Kemijoella sukutaustani kiinnosti haastateltuja. Iijokivarresta haastatellut eivät kyselleet suvustani, mutta monelle oli merkitystä sillä, että tutkijakin oli rakennetun joen varrelta: ”Kyllä sinä sitte ymmärrät ko oot jokivarresta kasvanu.” (Autti 2014, 100). Luottamuksellinen ja välitön ilmapiiri edesauttoi hankalienkin muis-tojen läpikäyntiä.

Edward Bruner (1986) toteaa tutkimuksen tul-kintaprosessin tapahtuvan kahdella tasolla: haastatellut ilmaisevat omat tulkintansa koke-muksistaan ja tutkijat tulkitsevat näitä ilmaisuja analyysissään. Henkilökohtaisen kokemuksen kertominen kohdentuu menneisyyteen, mut-ta myös kertomistilanne, kieli ja mielikuvitus muuttavat kokemusta. Muistot eivät ole täysin yksilöllisiä, vaan niihin kiinnittyy aineksia ja tul-kintoja ympäröivästä maailmasta. Kokemuksia muutostilanteista jäsennetään ja järjestetään ehyiksi kertomalla, ja samalla neuvotellaan tapahtumista ja pyritään ymmärtämään muu-tosta. Kertominen on keino muistaa, todistaa ja välittää kokemuksiin liittyviä merkityksiä eteenpäin. Mahdollisuus unohtaa tai hylätä jo-kin muisto on myös tärkeää, koska kertomusten aukot ja hiljaisuus voivat paljastaa erilaisia mer-kityksiä. Todellisuuden, kokemuksen ja ilmai-sun väliset väistämättömät aukot muodostavat analyysille metodologisen haasteen. On tärkeää tiedostaa erot eletyn, koetun ja kerrotun välil-lä. (Bruner 1986; Fingerroos ym. 2006; Meretoja 2014.)

Ympäristötrauma sodanjälkeisessä Pohjois-Suomessa

Jokien patoaminen ei ollut ensimmäinen haasta-teltujen ympäristöä voimakkaasti muuttanut ta-pahtuma. Kuvatessaan omia ympäristösuhteitaan ja niissä tapahtuneita katkoksia osaa vanhemman sukupolven kertomuksia määrittelivät myös koke-mukset Lapin sodasta (1944–1945) sekä jälleenra-kentamisen aika. Lapin sodan aikana saksalaiset joukot hävittivät pohjoiseen vetäytyessään kai-ken ulottuvillaan olleen rakennetun ympäristön. Ruotsiin ja Pohjanmaalle sodan alussa evakuoi-tujen lappilaisten odotettu kotiinpaluu muuttui järkytykseksi: rautatiet, tiet, puheliniinjat ja sillat oli tuhottu, Rovaniemi poltettu ja lähes 15 000 rakennusta tuhottu muualla harvaan asutussa Pohjois-Suomessa. (Tuominen 2015; Ursin 1980.) Marja Tuominen (2003) kirjoittaa, että identitee-tille tärkeiden kotien ja henkilökohtaisten tava-roiden menettäminen rikkoi ihmisten sidoksen menneisyyteen. Paikkojen ja ihmisten historia on yhteydessä toisiinsa ja elää ympäristön mate-riassa. Tämän historian menettäminen heikentää paikkasuhdetta.

Sodan jäljet olivat niin tuhoisat, että evakosta pa-laajien oli vaikea tunnistaa tuttuja paikkoja tuhon katveesta. Kun saksalaiset olivat hävittäneet raken-netun ympäristön, luonnonympäristön merkitys korostui. Jäljellä oli paljon tuttuakin: joet, järvet, vaarat ja tunturit. Ympäristötrauman kannalta niillä oli suuri merkitys, koska säilyneet elementit lievittivät rakennetun ympäristön menetyksestä aiheutunutta surua. Toivo Saunavaaran (2021) muistelmassa pikkuveli Erkki lohdutti itkevää äi-tiään: ”jäihän senthän taivas ja maa”. Säilynyt luonnonympäristö tuki myös sosiaalisen ympä-ristön toipumista sodasta. Yhteisöllisyys vahvistui, kun ihmiset auttoivat toisiaan ja kokemukset eva-kosta ja kodin tuhosta yhdistivät. Vaikka rakennet-u ympäristö oli tuhottu, kokoontumispaikkoina käytetyt vaarat, rannat ja saaret olivat olemassa vahvistaen sekä sosiaalista että fyysistä paikka-

kiintymystä. Suhde paikkaan ryhmätasolla ilmeni haastateltujen kertoessa esimerkiksi Ounasvaaran merkityksestä Rovaniemellä. Ounasvaara oli erityisesti nuorisolle tärkeä tapaamispaikka ennen sotaa, ja sodan jälkeen sen merkitys tuhotussa kaupungissa kasvoi entisestään, kun tapaamisia varten ei ollut olemassa rakennuksia.

Myös jälleenrakennustyöt muuttivat fyysistä ja kulttuurista ympäristöä. Pohjois-Suomesta tuli jälleenrakennuksen myötä modernisaation laboratorio, jonka työtä sodanjälkeinen vesivoiman tuotanto tehosti. Vanha tuhattu rakennuskanta korvattiin moderneilla, tyyppisuunnitelluilla taloilla, jotka vastasivat sodan jälkeisiin käytännön tarpeisiin. (Soikkeli 2018.) Uusi rakennettu ympäristö haastoi jälleen asukkaiden paikkasuhdetta, koska se ei enää kuvastanut ihmisten ja yhteisöjen historiaa eikä heidän toimintaansa.

Sodan jälkeen alkaneet voimalaitostyömaat tarjosivat työtilaisuuksia, uudet sillat ja tiet helpottivat kulkua ja elintaso kohosi. Hyödyistä huolimatta jokien patoaminen muutti vesiympäristöä ja sen lajeja, maisemaa ja joen käyttöä. Muutos fyysisessä ympäristössä aiheutti välittömän muutoksen kulttuuriympäristössä. Kemijoki oli yksi Euroopan merkittävimmistä lohijoista ja Iijoki yksi Suomen merkittävimmistä. Koska toimivia kalaportaita ei suunniteltu eikä rakennettu, lohenkalastuskulttuurit menetettiin nopeasti. Monien oli luovuttava perinteisistä elinkeinoista, kuten maataloudesta, kalastuksesta tai poronhoidosta. Koteja, maatiloja ja laitumia jäi veden, voimalaitosrakenteiden tai uuden tiestön alle. Patojen alapuolella joet kuivuivat paikoitellen vedettömiksi uomiksi. Pahimmissa tapauksissa ihmiset menettivät sekä kotinsa että toimeentulonsa. Kotiympäristö oli yhtäkkiä vieras, tutut rannat, reitit ja polut olivat kadonneet. Uiminen, veneily ja kalastus kävivät hankaliksi tai mahdottomiksi. Muuttuneita rantoja ja virtausolosuhteita kuvattiin oudoiksi, jopa pelottaviksi. Rakentajalla ei ollut kiirettä korjata

ympäristöä turvalliseksi, joten vaaratilanteitakin syntyi. (Autti 2013; Hoffman 1993; Vilkuna 1975.) Asukkaat joutuivat opettelemaan toimimista uudessa ympäristössä. Tunneside menetettyihin paikkoihin pysyi kuitenkin vahvana, ja haastatellut muistelivat entistä ympäristöä yksityiskohdat tarkasti muistaen:

Sielä oli seitsemän taloa, jotka jäi sinne alle, minun koti oli yks, sielä oli hirveen jyrkät törmät --- vesi nousi sen törmän päälle, sielä oli niittyjä ja ne talot ja kylätie meni ja vielä niittyjä ja mone-la saunaki, ja pitkästi vielä sinne mettään, oikein semmoseen synkkään mettään nousi se vesi, että koko kylämaisema meni sinne alle. Se oli maisemallisesti tosi surkia. (Nainen, Alakemijoki.)

Siellä oli kalapaikka, ja olihan se jonkulainen kulttuurinähtävyys se uiton pirttiki. Onko siitä kenelläkään valokuvaa, se oli mahottoman komia rakennus, koko se miljö, semmonen tervan tuoksu siinä ja --- hyvä harripaikka, sillan matalaveen aikaan täältä pääsi kävelemälä. Ihan semmosela puuvavala ja, perho- tai mato-onki, niin jumalatomasti sai harria. --- että ei tuomosta paikkaa löyää enää mistään. (Mies, Yläkemijoki.)

Ympäristön kokeminen on moniaistista (esim. Walkerdine, Olsvold & Rudberg 2013). Maisemamuutosten lisäksi haastatellut kuvasivat äänien ja tuoksujen muutoksia. Vapaan joen raikkaan tuoksun korvasivat seisovan veden tunkkaiset löyhähdykset. Joet hiljenivät, kun kosket eivät enää kohisseet. Äänimaiseman muutos oli vaikeaa erityisesti koskipaikkojen lähellä asuville. Niiden ääntä kuvattiin "syntymämusiikiksi", ja monet kertoivat tottuneensa iltaisin nukahtamaan kosken lauluun. Kun kosket hiljenivät, uni ei tahtonut tulla. Eräs haastateltu vertasi äkillistä hiljaisuutta tilanteeseen, jossa pitäisi oppia kävelemään uudelleen; toinen vertasi muutosta maailmanloppuun tai auringonpimennykseen. Tilannetta kuvattiin järkyttäväksi:

Vesi oli nostettu sillon -71 syksylä, mie olin arkisin lukiossa Rovaniemellä, niin kyllä se mulle oli järky mennä viikonloppuna kotia ko koska oli hili-jentyny. Oli tottunu siihen, et pihala ko kulukee niin koska kohisee. Joskus se kuulu sisäle asti, mut tuota, oli hilijasta. Se oli aivan järkyttävä kokemus mulle. Se oli tapahtunu sen viikon aikana ko mie olin poissa. Et se oli outoa, piti vähän niinku ope-tella kulukemaan siinä pihala, ja ei kuulunu kos-ken kohinaa. (Mies, Yläkemijoki.)

Mentaalisena maisemana vapaa joki on riippu-maton, voimakas ja jatkuvassa liikkeessä. Joen henkisiä merkityksiä kuvataan kulttuuriesityk-sissä usein vertauskuvallisesti. Haastatteluissa joen monimuotoisuutta, maiseman estetiikkaa ja joken elämän metaforana kudottiin perheiden ja alueiden historiaan. Jokien patoaminen yksi-puolusti elämää jokien varsilla ja kapeutti niiden aineellista ja henkistä merkitystä. Patoaminen oli kuolinisku, jonka myötä menetettiin vapaan joen olemus ja esteettisyys. Se vaikutti hyvinvointiin: haastatellut tunsivat surua vangitun joen takia. He ilmaisivat surua myös lohen kohtalosta, ja rinnastivat itsensä yhtä voimattomiksi kuin lo-hetkin.

Aiemmin sukupolvelta seuraavalle siirtyneistä ka-lastukseen ja muuhun joen käyttöön liittyvistä tie-doista ja taidoista tuli yhtäkkiä merkityksettömiä. Tämä loi ennenkokemattoman kuilun vanhem-man ja nuoremman sukupolven välille. Aktiivinen toimijuus siirtyi pois paikallisten käsistä, eivätkä he enää määrittäneet jokiin liittyviä toiminnan tavoitteita. Ihmisistä tuli sivullisia omassa ympä-ristössään: joki oli olemassa enää vain energian tuotantoa varten. Kiinnostus muuttuneeseen ym-päristöön heikkeni, koska siihen ei ollut yhteyttä, siinä ei voinut toimia, siihen ei ollut osallisuutta eikä siihen liittyen ollut sananvaltaa. Paikkasidos ja kuulumisen tunne heikkenivät, ja tämä vaikutti negatiivisesti sekä henkilökohtaiseen että kollektiiviseen identiteettiin. Joki oli siirtynyt vesivoi-

man tuottajan hallintaan, ja paikalliset käänsivät joelle selkänsä. (Autti 2018.)

Reagointi muutokseen ja vaikutukset hyvinvointiin

Ympäristömuutos voi heikentää terveyttä suo-raan sairauksien tai saastumisen kautta, mutta myös epäsuorasti. Ympäristöstä yhdistyy näky-viä ja näkymättömiä linkejä historiaan ja sosiaa-lisiin verkostoihin, jotka kytkeytyvät henkiseen, sosiaaliseen ja fyysiseen hyvinvointiin. Haastat-teluaineistostani ilmeni, miten jokiympäristön muutos horjutti asukkaiden hyvinvointia. Se aiheutti alakuloa, masennusta, turhautumista, voimattomuutta, unettomuutta, keskittymisky-vyn puutetta ja ahdistusta. Jokien patoamisen katsottiin jatkavan sodan aloittamaa traumaa. Menetetyistä paikoista kerrottiin kaipauksen ja surun tuntein. Haastateltu kuvasi tunteitaan pa-lattuaan kotipaikalleen Ruotsissa viettämiensä vuosien jälkeen:

Minä olin melekeen 18 vuotta täällä käymätä. Niin minä kun tulin niin mulla tosissaan pääsi itku. Se oli aivan niin hirviän näkönen ku kaikki oli vaan pajukkova kaikki nämä rannat... Kuoleva, joku kuoleva. Se on kuoleva maa. (Mies, Iijoki.)

Tapahtumia, joissa ihmiset olivat seuranneet kaivinkoneiden työtä ja veden siirtämistä uusiin uomiin kuvattiin järkyttäviksi. Haastatellut käyt-tivät voimakkaita ilmaisuja; katastrofi, shokki, tuho ja painajainen. Muutos ympäristössä oli syvä loukkaus, joka helposti katkeroiitti. Haasta-tellut selittivät ympäristön muutoksella yhteisön jäsenten alakuloa, äkillisiä sydänkohtauksia ja jopa itsemurhia. ”Se oli semmonen aarreaitta tuo joki, ettei se ole kumma jos siellä mieli matalaksi mennee.” (Nainen, Yläkemijoki). Suru liitettiin paitsi joen patoamiseen, myös pitkään trauma-tisoitumisen aikaan, epäoikeudenmukaisuuden tunteeseen ja voimattomuuteen käsitellä asiaa.

Marja-Liisa Honkasalo (2004) on todennut, että ihmiset pitävät sairauksia myös yhteisöllisinä kysymyksinä, ja heidän arkiteorioidensa mukaan sairauksia saattavat aiheuttaa esimerkiksi sota, evakkous tai osattomuus.

Reagointitavat vaihtelivat: jotkut kiistivät, että muutoksella olisi ollut vaikutusta, jotkut olivat sopeutuneet tilanteeseen sisäisillä neuvotteluilla, ja jotkut kuvasivat syvää emotionaalista haavaa ja nykypäivään saakka jatkunutta katkeruutta. Vaikka surun ja järkytyksen tunteita ilmaistiin, kokemusten ympärille kietoutui usein hiljaisuus. Sanojen löytäminen oli vaikeaa, tai ikäviä muistoja ei haluttu tuoda esiin. Hiljaisuus ja muutoksen kieltäminen olivat ensimmäisiä vihjeitä trauman olemassaolosta ja merkkejä posttraumaattisesta stressireaktiosta. Raskas hiljaisuus oli läsnä tuskallisena, primitiivisenä ja kavalana sopeutumisen keinona niiden kohdalla, jotka kielsivät menetyksen ja käänsivät selkensä joelle. Heillä ei ollut keinoja tai sanoja asian käsittelyyn. ”Se on semmosta hilijasta itkua. Ei kaikki kehtaa tuua ulos niitä tunteita.” (Mies, Kitinen). Aktiivisesti sopeutumaan pyrkivät olivat hyvinvoinnin kannalta paremmassa asemassa, koska he ilmaisivat surun ja kaipuun tunteitaan ja jakoivat näin kokemaansa menetystä. Tekemällä surutyötä he mahdollisesti kykenivät välttämään vaikeamman ympäristötrauman kehittymisen.

Asian välttelyllä voi olla useita syitä, joista osa on sosiaalisia ja kulttuurisia. Kehollisen oireilun syytä on joskus myös vaikea eritellä. Veli-Pekka Lehtola (2018) kirjoittaa saamelaisten evakuoinnista Pohjanmaalle Lapin sodan aikana. Saamelaiset olivat tottuneet metsien ja tuntureiden suojiin, ja Pohjanmaan tasaisuus tuntui ahdistavalta. He alkoivat ”kuolla koti-ikävään”, eikä ollut helppoa erottaa vatsakipua koti-ikävästä. Vaikeneminen voi olla myös itsesuojelua, koska henkisen haavan myöntäminen altistaa sosiaalisen aseman laskulle, stigmatisoinnille, syrjinnälle ja pilkalle.

Jokivarsien perinteisissä kulttuureissa haavoittuvuutta pidettiin herkästi heikkouden merkinä. (vrt. Leese 2022). Sopeutumisen tie oli rankka: oli oltava hiljaa menetyksistään ja opittava elämään paitsi muuttuneessa kotiympäristössä, myös paikallisyhteisössä, jonka sosiaalinen järjestys muuttui ja yhtenäiskulttuuri rikkoontui.

Toipumista vaikeutti myös julkinen hiljaisuus menetyksistä. Julkisessa keskustelussa korostettiin teknologisen kehityksen mahtia, joka pelastaa syrjäseutujen asukkaat sivistyksen pariin (Autti 2013). Yhteiskunnan yleinen etu hiljensi surijat myös perheen ja paikallisyhteisön tasolla. Leesen (2022) mukaan on tyypillistä, että julkinen keskustelu, samoin kuin trauman käsittely kulttuurituotoksissa ja tutkimuksessa, tapahtuu viiveellä.

Anna Wylegala (2022) kirjoittaa toisen maailmansodan aikaisista etnisistä puhdistuksista Galitsiassa. Hän toteaa hengissä selvinneiden traumatisoitumisen yhtenä tekijänä olevan sen, että he joutuivat jatkamaan elämäänsä murhien ja väkivallan saastuttamissa paikoissa. Ympäristötrauman kehittymisen kannalta aineistossani merkittävää oli se, että kotiympäristö jatkuvasti muistutti muutoksesta – jos esimerkiksi asui lähellä voimalaitosta tai kuivunutta joen uomaa ja näki ne päivittäin. Mies Kitiseltä kertoi sopivan harjuksen kalastussään tuovan menetyksen tuskallisesti mieleen: ”Jos on semmonen tyyni pilivinen kesäilta. Sillon mentiin joelle, harrin syönti oli sillon hyvä, niin kyllä se monta kertaa syvältä viiltää, ku muistaa. Ja ei sitä pysty unehuttamaan. Kyllä se viiltää vieläki ku se kourasee, ku ajattelee.” Mies oli menettänyt maitaan veden alle yli kymmenen hehtaaria. Hän kertoi, miten ympäristön muutos on aiheuttanut sydänvaivoja, ja sanoi kantavansa surua asiasta elämänsä loppuun. ”Se rouhi ainaki minua täältä (osoittaa sydäntään) niin hirvittävästi. Monet vuosikymmenet on siitä ku se on menetetty, niin yhä se viiltelee niin pahasti. Varma on, että niitä kärsimyksiä ei korvata millään.”

Kokemuksia jokiympäristön muutoksesta ei voida tyypistää pelkkään suruun tai yksittäisiin reagoititapoihin. Analysoimani jokialueiden muutos on synnyttänyt pitkäkestoisen kulttuurisen trauman. Jo Lapin sodan aiheuttama tuho oli alueen ihmisille kollektiivinen ympäristötrauma, jota perinteistä kulttuurimaisemaa muuttaneet nopeat jälleenrakennustyöt eivät pystyneet kompensoimaan. Jokien patoaminen oli tuhon epilogi. Syrjäisestä, harvaan asutusta alueesta tuli modernisaation laboratorio, nopea muutos ei tarjonnut riittävästi sopeutumisaikaa, ja tämä hankaloitti traumaprosessia. Se toi mukanaan lieveilmiöitä, joita ei osattu käsitellä, koska jälleenrakennuksen ja jokien patoamisen aikaan huoli ympäristöstä oli vähäistä. Vahvaan kehityskatoon kohdistettu kritiikki kuitattiin edistysvastaisuutena ja vanhoja aikoja romantisoivana höpötyksenä. Yhteiskunnan yleinen etu oli niin voimakas argumentti rakentamisen puolesta, että se hiljensi paikalliset vahingonkärsijät. Heidän menetyksillään ei ollut sijaa julkisessa keskustelussa, lisäksi vaikeneminen ulottui paikallisyhteisöihin ja perheisiin.

Ympäristötrauman siirtyminen

Mun äitini kärsi niin hirveästi siitä (itkee). No vähän paha kertoo. Sehän on ollu ihan psyykinen hirveä tilanne. Täällähän ei ollu tarkotus ollenkaan tätä jokia kunnostaa--- joki oli niin kuiva että lastenvaunuila sain kärrätä tuole puolelle ja takasi. Ja korkeimmasta oikeudesta piti hakia nämä pohjapadot. Että näitten piti tojella taistella näitten ihmisten. Se oli yhtä pajukkoa koko joki. Mää katon että meidän äiti kuoli ihan siksi. Kuuskymppisenä. Mä joillaki alueilla oon ymmärtäny että esimerkiksi itsemurhia, tässä ei kyllä niitä ollu, mutta monesa paikasa ko se oli niin se elämä semmosta... järkyttävää. (Nainen, Iijoki.)

Haastateltu nainen kertoi itkien äitinsä surusta ja näki joen muutoksen aiheuttaneen äidin enenaikaisen kuoleman. Samoin kuin kokemukset

sodasta, myös kokemukset suurista ympäristömuutoksista ovat pitkäaikaisia ja ajassa kertautuvia. Ne voivat jatkaa olemassaoloaan ihmisten ja kulttuurien psyykkisenä todellisuutena ja voivat elää sukupolvien ajan (Tuominen & Löfgren 2018, 27–29). Trauma ei siirry eteenpäin pelkästään faktojen varassa, vaan tunteiden, empatian ja samaistumisten kautta. Bond ja Craps (2020, 56–57) kirjoittavat *sekundaarista traumatisoitumisesta*, jolle voivat altistua esimerkiksi traumatisoituneen henkilön perheenjäsenet, tukijat tai terapeutit. Kokemus traumasta voi levitä myös horisontaalisesti, jolloin puhutaan traumasukupolvien sijaan traumayhteisöistä (Leese 2022).

Ympäristötrauma siirtyi aineistossani seuraavalle sukupolvelle usein pyrkimysten vastaisesti, koska vaikenemalla monet yrittivät suojella lapsiaan. Seuraava sukupolvi oli saattanut todistaa tapahtumia, mutta trauma voi siirtyä eteenpäin vaikkei sen aiheuttaneesta tapahtumasta ole henkilökohtaista muistikuvaa. Marianne Hirsch (2008) kirjoittaa jälkimuistista (*postmemory*), jolla tarkoitetaan toisen sukupolven suhdetta traumaattisiin kokemuksiin, jotka ovat tapahtuneet ennen heidän syntymäänsä. Ympäristötrauman pitkät jäljet tulivat esille, kun nuoremman sukupolven haastatellut pohtivat vanhempiensa kokemuksia ja itseään trauman todistajina. He ymmärsivät vaikenemisenkin takaa vanhempiensa voimattomuuden ja surun ja tiesivät, mitä joki ja kalastuskulttuuri olivat heille merkinneet. Seuraavassa mies pohti vanhempiensa kokemuksia ja paljastaa lopussa ympäristötrauman siirtymisen itseensä:

Sota oli jo merkittävä kokemus tunne-elämän tasolla, ja toinen oli että vuosisatoja, vuosituhansia vanha kulttuuri yhtäkkiä kuolee, et se otetaan tehotalouden käyttöön. Ei ne pystyneet tunne-elämän tasolla erittelemään näitä kokemuksia, et hyvin kuvastaa sitä että 30 vuotta kesti, ennen ku he pysty laittaa karvalakit päähän ja lähteen Helsinkiin ja vaatimaan kalakorvauksia, että se oli

semmonen loukkaus tunne-elämän tasolla, jota he eivät pystyneet käsittelemään. Mulla on sittemmin ittelä elämä siihen että mä oon pyrkiny sitä käsitteleen. (Mies, Alakemijoki.)

Monet liittivät vanhempiensa sairauksia ja ennenaikaisia menehtymisiä ympäristön muutokseen. Kertomukset olivat tunnepitoisia ja kokemukset olivat vaikuttaneet kertoihin voimakkaasti. ”Isälle se oli raskasta että mä luulen että hänenki lyhyt elämä niin johtu paljon siitä. Kuka se kestä, näkkee että kaikki vielä murenee ympärillä.” (Nainen, Rovaniemi.) Toisen haastatellun isä oli kamppailut saadakseen jokivarren asukkaille lohikorvauksia. Hän oli jälleen matkustanut tapaamaan kansanedustajia ja ministeriön virkamiehiä Helsinkiin, missä oli saanut sydänkohtauksen. Kotiin palattuaan hän sai toisen kohtauksen, josta ei enää selvinnyt. Haastateltu piti kuolemaa lohikulttuurin menettämisen ja sen aiheuttaman surun ja stressin seurauksena. Kun yksilön sairautta pohditaan yhteisöllisenä kysymyksenä, samalla käydään neuvottelua syyn ja syyllisyyden välillä (Honkasalo 2014). Aineistossani vanhempien sairauksien ja ennenaikaisten kuolemien syynä pidettiin yhteiskunnan valtaapitävien päätöksiä pohjoisten jokien rakentamisesta. Honkasalo (mt.) toteaa tällaisten sairauskäsitysten toimivan keskeisinä moraalien rakentamisen välineinä.

Kaksi Iijokivarren miestä kertoivat molemmat todistaneensa isiensä epätoivoa joen ja paikalliskulttuurin muutoksessa. Ensimmäisen isä oli menettänyt maita pakkolunastuksen kautta. Myös tilan kaivot olivat kuivuneet joen patoamisen takia, ja isä yritti itse korjata vahinkoja:

Isäukko oli lujilla. Kyllä sen näki, että se kärsi siitä. Meillähän meni mejän kotipaikan mailla, oli katkeria siitä ku meni huippu jokipaikat. Pakkolunastukseen, kyllä se isälle oli kova paikka. Sillä oli semmonen mielipije, että se joko kaivaa tai itkee ja kaivaa. Näinhän se sano, mutta kyllä se hautaan

meni ennen ku se näki yhenkään kaivon tuossa. (Mies, Iijoki.)

Toinen mies kertoi isästään, joka kahlas Iijokeen estääkseen Marion-kaivinkoneen työt:

Muistan, isän, isän, soli, soli niinku muniansa myöten sielä koskesa, ko sinne tuli se Marioni, ensimmäisen kerran, että tähän ei niinkö tehä --- sillon -68 ko alako Raasakan valamistelu. Isä meni koskeen tosiaan niinkö ihan housut kastu kokonaan, tavallaan niinkö estämään sen touhun. --- Niin siinä vaiheesa isäkin sairastu, sille tuli syöpä, mutta se leikattiin ja se parani. Mutta kyllähän se jonkinlainen sokkitilanne oli tuossa törmällä, ko Marioni alkoi siinä tekemään sitä työtä. Isä ja kokosen törmän porukka ne oli sovan käyneitä miehiä niin ei ne osanneet hirvesti tunteita näyttää, tai tavallaan ne oli jo kovia kokeneita. (Mies, Iijoki.)

Sodanjälkeiset ikäluokat viettivät lapsuutensa taitekohdassa, rakennemuutoksen ja teknologisen murroksen keskellä. Vesivoimarakentaminen vauhditti rakennemuutosta niin, että vanhemman ja nuoremman sukupolven kokemus- ja elämiss maailmojen välille syntyi syvä kuilu. 1950-luvulla alkanut rakennemuutos eriytti sukupolvien kokemuksia muuallakin, mutta Pohjois-Suomessa jälleenrakennus ja jokien patoaminen nopeutti muutosta jättäen vähemmän aikaa sopeutumiselle. Lohenkalastuskulttuuri oli menetetty, ja tekninen kehitys vähensi työvoiman tarvetta maa- ja metsätaloudessa. Vanhempi sukupolvi oli opettanut lapsilleen omilta vanhemmiltaan oppimiaan elinkeinoja, mutta muutoksen myötä nuoret suuntasivat töihin ja opiskelemaan Etelä-Suomen tai Ruotsin kaupunkeihin. Sukupolvien yhdistänyt perinteiden ketju katkesi, kun fyysinen ja kulttuurinen ympäristö muuttui ja perinteisen elämäntavan jatkaminen oli mahdotonta. Vanhempi sukupolvi tunsikin itsensä tarpeettomaksi, koska heidän taitonsa ja tietonsa olivat vanhentuneita. Myös nuorempi sukupolvi oli tienhaarassa. Heidän oli

löydettävä elämänpolut, joita vanhempi sukupolvi ei ollut kulkenut. He todistivat vanhempiensa turhautumisen ja tarpeettomuuden tunteet, ja häpesivät yhtäkkistä juurettomuuttaan. Kotiympäristö oli muokattu ja alistettu palvelemaan koko yhteiskuntaa, ja sidos siihen oli katkennut. (Autti 2018.) Haastatteluissa käytettiin usein kahden merkityksen ilmausta ”en ole mistään kotoisin” ironisessa ja vähättelevässä sävyssä.

Lopuksi: ympäristötrauman mahdollisuudet ja haasteet

Vaikka ympäristötrauman lähtökohta on fyysistä ympäristöä muuttavassa tapahtumassa, se laajenee herkästi muillekin osa-alueille. Analyysini osoittaa, että alussa rajaamani paikkasuhde ja ihmisen suhde fyysiseen ympäristöön on ympäristötrauman tarkastelukenttänä riittämätön. Ympäristötrauman aiheuttanut tapahtuma loukkaa kyllä henkilökohtaista paikkasuhdetta, mutta voi vahingoittaa myös sosiaalista minää, yhteisöä ja laillisia oikeuksia. Ympäristömuutokset myös koetaan hyvin eri tavoin. Pahimmillaan ne voivat vahingoittaa paikkaan kytkeytyviä elämän perusteita ja uhata toimeentulon lähteitä, kuulumisen tunnetta, yhteisöllisyyttä, perhehistoriaa ja muistoja.

Honkasalo (2004) kirjoittaa ihmisen ja maailman suhteesta monisäikeisinä sidoksina, jotka mahdollistavat ihmisen otteen ja toimijuuden ympäristössään. Turvallisuutta ja jatkuvuutta ylläpitävien sidosten hauraus käy ilmi uhkaavissa tilanteissa. Traumalla on myös ajallinen ulottuvuus, joka kärjistyi niiden haastateltujen kohdalla, jotka joutuivat todistamaan ikävää muutosta päivittäin, elämänmittaisesti. Tällöin muutoksen sietäminen tuli herkästi keskeiseksi osaksi omia näkökulmia ja identiteettiä. Leese (2022) toteaa traumamuistojen muuttuvan jatkuvasti eri yhteisöjen ja sukupolvien välillä, mutta laajentuvan yleisemmin jaetuiksi hitaasti. Eri sukupolvien ympäristötrauman tarkastelu lisää ymmärrystä

siitä, kuinka traumat välittyvät sosiaalisesti, miten ne vaikuttavat muistikulttuureihin ja kuinka pitkäkestoisia ne voivat olla. On tärkeää huomioida tapahtumiin liittyvät valta-asemat ja erilaiset narratiivit, niiden yhteydet ja perusteet, sekä se, että vaikenemisen takia trauma jää herkästi pimentoon. Kivimäki (2018) kirjoittaa kulttuurisen trauman sisältävien taukoja ja hiljaisuuksia. Ihmiset kokevat trauman aiheuttaman tapahtuman eri tavoin: jotkut sopeutuvat muutokseen nopeasti, mutta toisille se on vaikeaa.

Jokirakentamisen aiheuttamista negatiivisista hyvinvointivaikutuksista on julkisesti alettu keskustella vasta viime vuosina. Traumaattiseen kokemukseen reagointi voi tapahtua vuosien viiveellä, ja traumat voivat uinua. Niiden pitkät, katkonaiset jäljet tulivat ilmi, kun jotkut haastatellut ottivat minuun yhteyttä myöhemmin kertoen, että haastattelutilanne oli aktivoinut heitä kokemustensa ja muistojensa käsittelyyn. Myös julkinen keskustelu tapahtuu usein viiveellä, mutta viivästyneenäkin se olisi tärkeää käydä. Se mahdollistaa trauman tunnistamisen ja käsittelyn, ja voi johtaa esimerkiksi kokemuksiin liittyvän stigmatisoinnin uudelleen arviointiin.

Traumojen työstäminen on oma kysymyksensä. Sodan ja voimalaitosrakentamisen aiheuttamalla ympäristötuhoilla oli yksi sopeutumiseen vaikuttava ero: sodan jälkeen suurin osa evakuoituisista lappilaisista pystyi palaamaan ja aloittamaan alusta tutussa ympäristössä. Paikkakiintymys motivoi tällöin sopeutumista, kuten myös osallisuus jälleenrakennustöissä. Voimalaitosrakentamisen alettua paikallisten asema ei ollut enää aktiivinen. Tämä heikensi heidän ympäristösuhdettaan ja kuulumisen tunnettaan, joita jälleenrakennusaika oli ehtinyt sodan jäljiltä jo korjata. Ympäristötrauman muuttuessa kulttuuriseksi traumaksi on huomattava, että yksilöterapia ei pysty työstämään kollektiivista traumaa ja korjaamaan yhteisöllistä muistia; sitä varten tarvitaan monimuotoista ja

pitkäkestoista kulttuurista prosessointia, jossa taiteilla, tieteillä ja journalismilla on keskeinen rooli (Knuutila 2010, 44). Väitän, että joen muutoksesta johtuva oireilu on oletettua yleisempää, vakavampaa ja pitkäkestoisempaa. Se on ollut patoutunutta, ja vasta viime vuosina sille on löytynyt tilaa ja ymmärrystä yhteiskunnallisessa keskustelussa. Keskustelu on myös avannut vanhoja jakolinjoja rakentamisen puolesta ja sitä vastaan.

Ympäristövahingoista johtuva katkeruus ja suru kertovat siitä, miten tärkeässä osassa ympäristö ja sen vakaus ihmiselle ovat. Monet saivat modernisaation edetessä aineellista hyötyä, mutta teknologinen ja taloudellinen kehitys eivät kata kaikkea hyvinvointia. Honkasalon (2004) sanoin ne irrottivat haastateltujen otteen maailmastaan. Muutos herätti paikalliset näkemään ympäristönsä arvon. Vähitellen alettiin ilmaista omia näkemyksiä, ja kasvanut aktiivisuus vahvisti osallisuuden tunnetta. Ympäristötrauman kokemuksesta voikin tulla keskeinen osa yhteisön moraalisen vastuun, oikeuksien ja valtasuhteiden tunnistamisessa sekä vaikutusmahdollisuuksien kehittämisessä. Ympäristötraumat voivat luoda yhteyksiä, koska samantlaisia kokemuksista voi löytyä muualta.

Yhteiskuntatieteellisen traumatutkimuksen kentällä tutkimus ympäristömuutoksiin liittyvistä traumaattista muistoista on vielä vähäistä, vaikka ilmastonmuutokseen liittyvää ympäristöahdistusta onkin jo tutkittu. Ympäristötrauman käsite liittyy ekologisen ahdistuksen käsitteeseen, jota käytetään usein ilmastomuutoksesta puhuttaessa (Pihkala 2020). Ympäristötraumaan liittyy kuitenkin pitkäkestoisuus, joka todentuu helpommin historiallisen aineiston kautta. Käsitteen avulla voidaan tarkastella aiemmassa tutkimuksessa erityisesti sotiin liitettyjä oireiluja eri konteksteissa ja ajankohtaisena ongelmana. Se myös mahdollistaa sellaisten kokemusten jäsentämisen, joihin kulttuurisen trauman käsite jää liian löyhäksi. Ympäristötrauma antaa erilaisen näkökulman trau-

maprosessiin ja sen dynamiikkaan huomioiden tapahtumakontekstin lisäksi erilaiset henkilöhistoriat, aktiviteetit ja intentiot. Nämä ovat tärkeitä tarkastelupisteitä esimerkiksi ympäristöaktiivisuuden tutkimisessa. Tutkimusaineistoina voidaan käyttää esimerkiksi suullista ja kirjallista arkistomateriaalia, etnografista materiaalia, kirjallisuutta, elokuvia, musiikkia ja muita kulttuuriesityksiä. Taideilmaisut voivat osoittautua hedelmälliseksi materiaaliksi, koska traumaa ympäröi usein hiljaisuus, eikä kokemuksille helposti löydy sanoja. Kontekstualisoinnin lisäksi on tärkeää ankkuroitua empiiriseen aineistoon ja antaa tutkimuksen kohteina olevien itse määrittää mistä ympäristön osa-alueista heidän hyvinvointinsa koostuu, mikä sitä uhkaa ja missä määrin. Toisaalta traumatisoivan tapahtuman kokenut ei aina pysty heti käsittelemään kokemaansa, vaan se tapahtuu viiveellä, jos koskaan.

Ympäristötrauman käsite auttaa tarkastelemaan tapahtumia, rakenteita, tunteita ja toimintoja, joita ei aiemmin ole liitetty toisiinsa tai tutkittavaan ilmiöön tai tapahtumaan. Se voi syventää myös aiempia tulkintoja ihmisen ja ympäristön suhteesta, ympäristökonflikteista, ympäristöaktiivista tai sairastuvuudesta. Se voi toimia kehyksenä, jossa voidaan ymmärtää ympäristöön liittyvää surua ja epäoikeudenmukaisuuden tunnetta. Yhteiskunnallisessa tutkimuksessa käsitteen avulla voi päästä kysymyksiin oikeudenmukaisuudesta ja sovittelun tarpeellisuudesta. Käsitteeseen liittyy kuitenkin rajoitteita ja ongelmia: kasvaneen kiinnostuksen myötä trauman käsitettä käytetään huolettomasti, esimerkiksi rajaus surun, kärsimyksen ja muiden tunnetilojen ja pitkäkestoisemman trauman välillä voi jäädä hämäräksi.

Kiitokset

Tämän artikkelin syntyyn ovat vaikuttaneet keskustelut Ilmari Leppihalmeen, Ville Kivimäen ja Marjo Tourulan kanssa. Kiitokset!

Kirjallisuus

- ADGER, W. NEIL, JON BARNETT, KATRINA BROWN, NADINE MARSHALL & KAREN O'BRIEN. 2013. "Cultural Dimensions of Climate Change Impacts and Adaptation," *Nature Climate Change* 3, 112–117.
- AGNEW, JOHN. 2005. "Space: Place." Teoksessa *Spaces of Geographical Thought: Deconstructing Human Geography's Binaries*, toim. Paul Cloke & Ron Johnston. Lontoo: Sage, 81–96.
- ALEXANDER, JEFFREY C. 2004. "Toward a Theory of Cultural Trauma." Teoksessa *Cultural Trauma and Collective Identity*, toim. Jeffrey C. Alexander, Ron Eyerman, Bernard Giesen, Neil J. Smelser & Piotr Sztompka. Berkeley: University of California Press, 1–30.
- AUTTI, OUTI. 2013. *Valtavirta muutoksessa – vesivoima ja paikalliset asukkaat Kemijoella*. Oulun yliopisto. Acta Universitatis Ouluensis E136.
- AUTTI, OUTI. 2014. "Jokivarren naiset toiminnan maisemassa." Teoksessa *Maisemassa. Sukupuoli suomalaisuuden kuvastoissa*, toim. Tuija Saresma & Saara Jäntti. Jyväskylä: Nykykulttuurin tutkimuskeskus, 93–124.
- AUTTI, OUTI. 2018. "Aina vaan tuli iso lasti herroja. Elämäntavan muutos Kemijoella." Teoksessa *Lappi palaa sodasta. Mielen hiljainen jälleerakennus*, toim. Marja Tuominen & Mervi Löfgren. Tampere: Vastapaino, 308–333.
- AUTTI, OUTI. 2022. "Environmental Trauma in the Narratives of Postwar Reconstruction: The Loss of Place and Identity in Northern Finland After World War II." Teoksessa *Trauma, Experience and Narrative in Europe after the Second World War*, toim. Ville Kivimäki & Peter Leese. Lontoo: Palgrave, 267–297.
- AUTTI, OUTI & SAARA INTONEN. 2022. "The Recognition of War Refugees: Lapland, Love, and Care." *Journal of Interdisciplinary History* 53: 1, 1–27.
- BAMBERG, JARKKO. 2017. "Kävelyhaastattelu." Teoksessa *Tutkimushaastattelun käsikirja*, toim. Matti Hyvärinen, Pirjo Nikander & Johanna Ruusuvoori. Tampere: Vastapaino, 256–269.
- BOND, LUCY & STEF CRAPS. 2020. *Trauma*. Abingdon: Routledge.
- BRINKMANN, SVEND & STEINAR KVALE. 2018. *Doing Interviews*. Lontoo: Sage.
- BRISON, SUSAN. 1997. "Outliving Oneself: Trauma, Memory and Personal Identity." Teoksessa *Feminists Rethink the Self*, toim. D. Tietjens Meyers. New York and Lontoo: Routledge, 12–39.
- BROWN, BARBARA & DOUGLAS D. PERKINS. 1992. "Disruptions in Place Attachment." Teoksessa *Place Attachment*, toim. Irwin Altman & Sentha M. Low. New York: Plenum, 279–304.
- BRUNER, EDWARD M. 1986. "Experience and its Expressions." Teoksessa *Anthropology of Experience*, toim. Victor Turner & Edward Bruner. Urbana: University of Illinois Press, 3–31.
- CLARK, NATALIE, REBECCA LOVELL, BENEDICT W. WHEELER, SAHRAN HIGGINS, MICHAEL DEPLEDGE & KEN NORRIS. 2014. "Biodiversity, Cultural Pathways, and Human Health: A Framework." *Trends in Ecology and Evolution* 29:4, 198–204.
- DESAI, MIRAJ U., ANTHONY J. PAVLO, LARRY DAVIDSON, ILAN HARPAZ-ROTEM & ROBERT ROSENHECK. 2019. "Context Matters: Social, Cultural, and Political Dimensions of PTSD Among Vietnam Veterans." *Ethical Human Psychology & Psychiatry* 20: 2, 113–119.
- EDER, KLAUS. 1990. "The Cultural Code of Modernity and the Problem of Nature: A Critique of the Naturalistic Notion of Progress." Teoksessa *Rethinking Progress*, toim. Jeffrey Alexander & Piotr Sztompka. Boston: Unwin Hyman, 67–87.
- EYERMAN, RON. 2013. "Social Theory and Trauma." *Acta Sociologica* 56:1, 41–53.
- FELD, STEVEN & KEITH H. BASSO. 1996. "Introduction." Teoksessa *Senses of Place*, toim. Steven Feld & Keith H. Basso. Santa Fe: School of American Research Advanced Seminar Series, 3–12.
- FINGERROOS, OUTI, RIINA HAANPÄÄ, ANNE HEIMO & ULLA-MAIJA PELTONEN (TOIM.). 2006. *Muistitietotutkimus: metodologisia kysymyksiä*. Helsinki: SKS.
- HIRSCH, MARIANNE. 2008. "The Generation of Postmemory." *Poetics Today* 29:1, 103–128.
- HOFFMAN, KAI. 1993. *Pohjolan Voima 1943–1993*. Oulu: Kaleva.
- HONKASALO, MARJA-LIISA. 2004. "Elämä on ahasta täällä. Oteita maailmasta joka ei pidä kiinni." Teoksessa *Arki satuttaa. Kärsimyksiä suomalaisessa nykypäivässä*, toim. Marja-Liisa Honkasalo, Terhi Utriainen & Anna Leppo. Tampere: Vastapaino, 51–81.
- HONKASALO, MARJA-LIISA. 2014. "Kulttuuri ja sairaus etnografisena tutkimuskohteena." Teoksessa *Terveyttä kulttuurin ehdoilla. Näkökulmia kulttuuriseen terveystutkimukseen*, toim. Marja-Liisa Honkasalo & Hannu Salmi. Turku: Turun yliopisto, 439–469.
- KAPLAN, ANN E. 2016. *Climate Trauma: Foreseeing the Future in Dystopian Film and Fiction*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- KIPP, AMY, ASHLEE CUNSOLO, KELLY VODDEN, NIA KING, SEAN MANNERS & SHERILEE L. HARPER. 2019. "At-a-Glance. Climate Change Impacts on Health and Wellbeing in Rural and Remote Regions Across Canada: A Synthesis of the Literature." *Health Promotion and Chronic Disease Prevention in Canada Research, Policy and Practice* 39: 4, 122–126.

- KIVIMÄKI, VILLE. 2018. "Sodanjälkeisiä hiljaisuuksia. Kokemusten, tunteiden ja trauman historiaa." Teoksessa *Lappi palaa sodasta. Mielen hiljainen jälleenrakennus*, toim. Marja Tuominen & Mervi Löfgren. Tampere, Vastapaino, 34–57.
- KNUUTTILA, SIRKKA. 2010. "Historiallisesta traumasta vapauttavaksi fiktioksi. Marguerite Durasin ja Sofi Oksasen tyylit." *Synteesi* 2, 43–53.
- KYLÄNPÄÄ, RIITTA. 2017. *Pentti Linkola: Ihminen ja legenda*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Siltala.
- LEESE, PETER. 2014. *Shell Shock: Traumatic Neurosis and the British Soldiers of the First World War*. Lontoo: Palgrave Macmillan.
- LEESE, PETER. 2022. "The Limits of Trauma: Experience and Narrative in Europe c. 1945." Teoksessa *Trauma, Experience and Narrative in Europe after the Second World War*, toim. Ville Kivimäki & Peter Leese. Lontoo: Palgrave, 3–26.
- LEESE, PETER & JASON CROUTHAMEL (TOIM.). 2016. *Traumatic Memories of the Second World War and After*. New York: Palgrave Macmillan.
- LEHTOLA, VELI-PEKKA. 2018. *In the Cross Fire of Lapland War. Evacuation and Return of the Sámi People During the Second World War in Northern Finland*. Oulu: Kustannus-Puntsi.
- MALPAS, JEFF E. 1999. *Place and Experience: A Philosophical Topography*. New York: Cambridge University Press.
- MASSEY, DOREEN. 1995. "The Conceptualization of Place." Teoksessa *A Place in the World*, toim. Doreen Massey & Pat Jess. Milton Keynes: Open University Press, 45–86.
- MERETOJA, HANNA. 2014. *The Narrative Turn in Fiction and Theory: The Crisis and Return of Storytelling from Robbe-Grillet to Tourner*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- PAIN, RACHEL. 2021. "Geotrauma; Violence, Place and Repossession." *Progress in Human Geography* 45:5, 972–989.
- PIHKALA, PANU. 2020. "Anxiety and the Ecological Crisis: An Analysis of Eco-anxiety and Climate Anxiety." *Sustainability* 12:19, 7836.
- RELPH, EDWARD. 1976. *Place and Placelessness*. London: Pion.
- SAUNAVAARA, TOIVO. 2021. *Muisteluksia evakkomatkasta Ruotsiin vuosina 1944-1945*. Yläkemijoen historia, <https://ylakemijoenhistoria.wordpress.com/evakkomatka-ruotsiin-ts/> (luettu 10.5.2021.)
- SCANNELL, LEILA & ROBERT GIFFORD. 2010. "Defining Place Attachment: A Tripartite Organizing Framework." *Journal of Environmental Psychology* 30, 1–10.
- SOIKKELI, ANU. 2018. "Tyypitalojen aika: lappilaisen asumisen muutos." Teoksessa *Lappi palaa sodasta. Mielen hiljainen jälleenrakennus*, toim. Marja Tuominen & Mervi Löfgren. Tampere: Vastapaino, 143–162.
- TUAN, YI-FU. 1974. *Topophilia. A Study of Environmental Perception, Attitudes, and Values*. Upper Saddle River: Prentice-Hall.
- TUOMI, JOUNI & ANNELI SARAJÄRVI. 2018. *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Tammi.
- TUOMINEN, MARJA. 2003. "Lapin sodan tuhot ja jälleenrakennus." Teoksessa *Lappi. Maa, kansat, kulttuurit*, toim. Ilmo Massa & Hanna Snellman. Helsinki: SKS, 102–104.
- TUOMINEN, MARJA. 2015. "Lapin ajanlasku. Menneisyys, tulevaisuus ja jälleenrakennus historian reunalla." Teoksessa *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944-1950*, toim. Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen. Tampere: Vastapaino, 39–70.
- TUOMINEN, MARJA & MERVİ LÖFGREN. 2018. "Esipuhe. Taidetta ja kulttuuria Lapin rauhassa." Teoksessa *Lappi palaa sodasta. Mielen hiljainen jälleenrakennus*, toim. Marja Tuominen & Mervi Löfgren. Tampere: Vastapaino, 25–33.
- URSIN, MARTTI. 1980. *Pohjois-Suomen tuhot ja jälleenrakennus saksalaissodan 1944-1945 jälkeen*. Oulu: Pohjoinen.
- VILKUNA, KUSTAA. 1975. *Lohi. Kemijoen ja sen lähialueen lohienkalastuksen historia*. Keuruu: Otava.
- WALKERDINE, VIVIENNE, AINA OLSVOLD & MONICA RUDBERG. 2013. "Researching Embodiment and Intergenerational Trauma Using the Work of Davoine and Gaudilliere: History Walked in the Door." *Subjectivity* 6, 272–297.
- WESSELY, SIMON. 2006. "Twentieth-century Theories on Combat Motivation and Breakdown." *Journal of Contemporary History* 41:2, 269–286.
- WYLEGALA, ANNA. 2022. "Entangled Bystanders: Multidimensional Trauma of Ethnic Cleansing and Mass Violence in Eastern Galicia." Teoksessa *Trauma, Experience and Narrative in Europe after the Second World War*, toim. Ville Kivimäki & Peter Leese. London: Palgrave, 119–148.